**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

https://doi.org/10.59546/18290744-2026.4-6-29

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ
*Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ*

KAREN TUMANYAN
*Member of the Supreme Judicial Council*

КАРЕН ТУМАНЯН
*Член Высшего судебного совета*
*https://orcid.org/0009-0002-3231-4939*

# ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ ԱՐԲԻՏՐԱԺԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

# ARBITRATION AS A MECHANISM FOR THE RESOLUTION OF ENVIRONMENTAL DISPUTES

# АРБИТРАЖ КАК СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ СПОРОВ

**Ներածություն**

Ժամանակակից էկոլոգիական մարտահրավերների պայմաններում շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերի լուծման ավանդական դատական մեխանիզմները հաճախ բախվում են համակարգային սահմանափակումների, քանի որ ընդհանուր իրավասության դատարանները, որպես լայն իրավասության ինստիտուտներ, միշտ չէ, որ բավարար չափով հագեցած են նմանօրինակ վեճերի գիտատեխնիկական, բազմաճյուղ և հանրային բնույթը գնահատելու համար: Շրջակա միջավայրի վեճերը ներառում են բարդ պատճառահետևանքային կապեր, գիտականորեն անորոշ ռիսկեր, երկարաժամկետ կուտակային ազդեցություններ և հանրային ու միջսերնդային շահերի պաշտպանություն, ինչը հաճախ դուրս է դասական դատավարական մոդելների սահմաններից:

Միջազգային պրակտիկայում այս խնդրին արձագանքել են երկու հիմնական ուղղությամբ՝ մասնագիտացված շրջակա միջավայրի դատարանների և տրիբունալների ձևավորմամբ[1], ինչպես նաև շրջակա միջավայրի վեճերի արբիտրաժի զարգացման միջոցով, որի

[1] Տես Պրինգ Գ., Պրինգ Ք., *Բնապահպանական դատարաններ և տրիբունալներ. ուղեցույց քաղաքականություն մշակողների համար* (*Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policy Makers*). Նայրոբի՝ ՄԱԿ-ի Շրջակա

հիմնական նորմատիվ հենքը Մշտական արբիտրաժի դատարանի 2001 թվականի կանոններն են[2]:

Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ բնապահպանական մարտահրավերները հատկապես արտահայտված են հանքարդյունաբերության, ջրային ռեսուրսների և կենսաբազմազանության ոլորտներում, անհրաժեշտ է ձևավորել այնպիսի մասնագիտացված ինստիտուցիոնալ կառուցակարգ, որը կապահովի շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության, հանրային շահի և ապագա սերունդների իրավունքների առավել արդյունավետ իրացումը: Այս համատեքստում հոդվածը հիմնավորում է «Շրջակա միջավայրի դատարանի» ստեղծման անհրաժեշտությունը՝ որպես «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում գործող մասնագիտացված արբիտրաժային ինստիտուտ, որը կոչված է լրացնելու գործող դատական համակարգը՝ առանց այն փոխարինելու:

**Մեթոդներ.** Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը և որոշ այլ երկրների ներպետական օրենսդրությունն ու այն փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Հետազոտության շրջանակում կիրառվել են համեմատական իրավական մեթոդը, համակարգային մոտեցումը, ինչպես նաև նկարագրական և մեկնաբանական վերլուծության մեթոդները:

**Հիմնական հետազոտություն**

**Շրջակա միջավայրի վեճերի առանձնահատկությունները և դատական ընդհանուր կարգավորման սահմանափակումները**

Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերն առանձնանում են բարդ գիտատեխնիկական հարցերով, որոնք վերաբերում են շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատմանը, աղտոտվածության շեմերի որոշմանը, տարածման մոդելավորմանը, էկոհամակարգային ծառայությունների արժեքավորմանը և գիտական անորոշության պայմաններում ռիսկերի կառավարմանը: Էկոլոգիական վնասի պատճառահետևանքային կապը հաճախ կուտակային, անուղղակի և ուշացած բնույթ ունի, ինչը դժվարացնում է դրա գնահատումը դասական դելիկտային իրավունքի անմիջական պատճառականության չափանիշներով:

Այս վեճերում շահագրգիռ սուբյեկտների շրջանակը սովորաբար ներառում է ոչ միայն առանձին կողմերին, այլև հանրությանը, համայնքներին և ապագա սերունդներին՝ ձևավորելով հավաքական կամ դիֆուզ իրավունքների համակարգ: Միաժամանակ նման գործերը պահանջում են ոչ միայն վնասի հատուցում, այլև բնական վիճակի վերականգնում, կանխարգելիչ միջոցառումներ և երկարաժամկետ մշտադիտարկում, ինչը դուրս է քաղաքացիական դատավարության ավանդական մոդելից: Դրանք նաև առաջացնում են սահմանադրական արժեքների բախում, որտեղ անհրաժեշտ է համաչափության սկզբունքով հավասարակշռել սեփականության իրավունքը, տնտեսական ազատությունը և շրջակա միջավայրի պահպանությունը:

Համեմատական փորձը ցույց է տալիս, որ ընդհանուր իրավասության դատարանները նման վեճերում բախվում են համակարգային խնդիրների՝ գործերի երկարատև քննության, մասնագիտացման պակասի, ապացուցողական բարդությունների և կանխարգելիչ մի-

միջավայրի ծրագիր (UNEP), 2016 թ.:

[2] Տես Մշտական արբիտրաժային դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA). *Բնական պաշարներին և (կամ) շրջակա միջավայրին վերաբերող վեճերի արբիտրաժի կամընտիր կանոններ* 2001 թ.:

ջամտության սահմանափակ կարողության պատճառով[3]: Միավորված ազգերի կազմակերպության Շրջակա միջավայրի ծրագրի տվյալներով՝ էկոլոգիական գործերը հաճախ տարիներով ձգձգվում են[4], մինչդեռ բնապահպանական իրավունքում առաջնային նշանակություն ունի կանխարգելման սկզբունքը (precautionary principle), որը պահանջում է իրավական միջամտություն նաև այն դեպքերում, երբ վտանգը դեռևս ամբողջությամբ ապացուցված չէ, սակայն առկա է զգալի և անդառնալի վնասի հավանականություն[5]:

Հատկապես բարդ են հանքարդյունաբերական վեճերը, որոնք ներառում են լիցենզիաների, բնապահպանական փորձաքննության, ընդերքօգտագործման, համայնքային շահերի և հետագա վերականգնման պարտավորությունների համակցված գնահատում: Այս առանձնահատկությունները հիմնավորում են շրջակա միջավայրի ոլորտում մասնագիտացված դատական կամ արբիտրաժային ինստիտուտների ստեղծման անհրաժեշտությունը:

**Շրջակա միջավայրի վեճերի արբիտրաժի միջազգային իրավական հիմքերը**

Շրջակա միջավայրի վեճերի արբիտրաժի միջազգային իրավական հիմքերը ձևավորվել են որպես միջազգային արբիտրաժային իրավունքի առանձին և մասնագիտացված ուղղություն՝ պայմանավորված էկոլոգիական վեճերի առանձնահատուկ բնույթով: Այս ոլորտի առաջին և առավել ընդգրկուն ակտը Մշտական արբիտրաժի դատարանի կողմից 2001 թվականին ընդունված «Շրջակա միջավայրի և (կամ) բնական պաշարների վերաբերյալ վեճերի արբիտրաժի կամընտիր կանոններն» են (այսուհետ՝ ՄԱԴ-ի կանոններ)[6], որոնք ստեղծվել են շրջակա միջավայրի և բնական պաշարների ոլորտում ծագող վեճերի լուծման դոկտրինալ և ընթացակարգային բացերը լրացնելու նպատակով: 2002 թվականին նույն ինստիտուտի կողմից ընդունված հաշտարարության կանոնների հետ միասին դրանք ձևավորել են էկոլոգիական վեճերի այլընտրանքային լուծման առավել ամբողջական միջազգային համակարգը[7]:

Կանոնների հիմնական նորարարությունը մասնագիտացված արբիտրների և գիտատեխնիկական փորձագետների առանձին ցուցակների ստեղծումն է, ինչը հնարավորություն է տալիս էկոլոգիական վեճերում համադրել իրավական և գիտական մասնագիտացումը: Դրանք նախատեսում են նաև գիտական ապացույցների գնահատման հատուկ ընթացակարգեր, շրջակա միջավայրի վնասի տեխնիկական վերլուծության առանձնահատկություններ, ինչպես նաև երրորդ կողմերի մասնակցության հնարավորություն՝ ապահովելով հանրային շահի լրացուցիչ ներկայացվածություն:

Միջազգային իրավական փաստաթղթերում՝ ՄԱԴ-ի կանոնները կիրառվել կամ ներառվել են մի շարք ոլորտներում, ներառյալ անդրսահմանային արդյունաբերական վթարների, բնական պաշարների օգտագործման և արտանետումների առևտրի համակարգերը[8]: Գործնա-

[3] Տես Կոտզե Լ. Ջ., Փաթերսոն Ա. Ռ., (խմբ.) «*Դատական իշխանության դերը բնապահպանական կառավարման համակարգում* (*The Role of the Judiciary in Environmental Governance*)» Kluwer Law International, 2009 թ.:

[4] Տես Պրինգ Գ., Պրինգ Ք., «*Բնապահպանական դատարաններ և տրիբունալներ. ուղեցույց քաղաքականություն մշակողների համար* (*Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policy Makers*)» Նայրոբի՝ ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի ծրագիր (UNEP), 2016 թ.:

[5] Տես Տատար ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 27 հունվարի 2009 թ.:

[6] Տես Մշտական արբիտրաժային դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA). Շրջակա միջավայրին և (կամ) բնական պաշարներին վերաբերող վեճերի արբիտրաժի կամընտիր կանոններ, 2001 թ.:

[7] Տես Մշտական արբիտրաժային դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA). *Շրջակա միջավայրին և (կամ) բնական պաշարներին վերաբերող վեճերի հաշտարար վարույթի կամընտիր կանոններ* (*Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources*). 2002 թ.:

[8] Տես Ինդուս ջրերի Կիշենգանգա արբիտրաժ (Indus Waters Kishenganga Arbitration, Pakistan v. India), PCA Case No. 2011-01, 2013 թ.:

կանում՝ ՄԱԴ-ի կանոնները ներգրավված են եղել նաև Կիոտոյի արձանագրության Մաքուր զարգացման մեխանիզմի և կենսաբազմազանության վերաբերյալ միջազգային պարտավորությունների հետ կապված վեճերում[9]:

Շրջակա միջավայրի վեճերի արբիտրաժի երկրորդ կարևոր ուղղությունը ներդրումային արբիտրաժն է, որը հիմնված է երկկողմ ներդրումային համաձայնագրերի (BIT), Էներգետիկ խարտիայի պայմանագրի և բազմակողմ տնտեսական համաձայնագրերի վրա: Այս հարթության մեջ բնապահպանական վեճերը կարող են առաջանալ ինչպես ներդրողների կողմից պետության բնապահպանական կարգավորումների վիճարկման[10], այնպես էլ պետությունների կողմից ներդրողների դեմ ներկայացվող հակընդդեմ պահանջների շրջանակում[11]: Հատկապես կարևոր են «Ուրբասերն ընդդեմ Արգենտինայի» ((Urbaser v. Argentina), ICSID գործ թիվ ARB/07/26, դեկտեմբերի 8, 2016թ.-ի վճիռ) գործը, որով առաջին անգամ ընդունվեց պետության հակընդդեմ պահանջի քննության հնարավորությունը մարդու իրավունքների համատեքստում[12], և «Մեթանեքսն ընդդեմ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ((Methanex Corp. v. United States)», UNCITRAL արբիտրաժ, վերջնական վճիռ՝ 3 օգոստոսի 2005 թ.) գործը, որտեղ ամրագրվեց, որ հանրային շահից բխող, բարեխիղճ և ոչ խտրական բնապահպանական կարգավորումը չի դիտարկվում որպես ներդրման բռնագրավում[13]:

Միջազգային իրավունքի մեջ առանցքային նշանակություն ունի նաև արբիտրաժելիության սկզբունքը, որը որոշում է՝ շրջակա միջավայրի որ վեճերն են ենթակա արբիտրաժային քննության[14]: Ընդհանուր մոտեցմամբ՝ հանրային իշխանության ուղղակի վարչական, քրեական կամ կարգավորիչ լիազորությունները հիմնականում դուրս են արբիտրաժից, մինչդեռ պայմանագրային, լիցենզիոն, բնապահպանական պարտավորությունների, շրջակա միջավայրի, սոցիալական և կորպորատիվ կառավարման չափանիշների կամ վերականգնողական պարտավորությունների խախտումների վերաբերյալ վեճերը ենթակա են արբիտրաժային քննության:

Հայաստանի Հանրապետության համար այս մոտեցումն առանձնահատուկ նշանակություն ունի հատկապես հանքարդյունաբերության ոլորտում, որտեղ «Ընդերքի մասին օրենսգիրքը» նախատեսում է պայմանագրային բնույթի լիցենզիոն հարաբերություններ[15]: Այս հարաբերություններից բխող բնապահպանական պարտավորությունների, ռեկուլտիվացիայի, ֆինանսական երաշխիքների, համայնքային համաձայնեցման կամ բնապահպանական պահանջների խախտումների վերաբերյալ վեճերը կարող են դառնալ մասնագիտացված արբիտ-

[9] Տես Միջազգային առևտրի պալատ (International Chamber of Commerce, ICC). «*Կլիմայի փոփոխությանն առնչվող վեճերի լուծումը արբիտրաժի և վեճերի այլընտրանքային լուծման (ADR) մեխանիզմների միջոցով* (*Resolving Climate Change Related Disputes through Arbitration and ADR*)», Փարիզ, 2019 թ.:

[10] Տես «Ռոքհոփեր Իտալիա Ս.Պ.Ա.-ն ընդդեմ Իտալիայի Հանրապետության» (Rockhopper Italia S.p.A. v. Italian Republic), ICSID գործ թիվ ARB/17/14, վճիռ՝ 23 օգոստոսի 2022 թ.:

[11] Տես «Բերլինգթոն Ռիսորսիզն ընդդեմ Էկվադորի Հանրապետության» (Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador), ICSID գործ թիվ ARB/08/5, վճիռ՝ 7 փետրվարի 2017 թ.:

[12] Տես «Ուրբասեր Ս.Ա. և Կոնսորցիո դե Ագուաս Բիլբաո Բիսկայա ընդդեմ Արգենտինայի Հանրապետության» (Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia v. Argentina), ICSID գործ թիվ ARB/07/26, վճիռ՝ 8 դեկտեմբերի 2016 թ.:

[13] Տես «Մեթանեքս կորպորացիան ընդդեմ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների» (Methanex Corp. v. United States of America), UNCITRAL արբիտրաժ, վերջնական վճիռ՝ 3 օգոստոսի 2005 թ.:

[14] Տես Օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիա (New York Convention), 1958 թ. [6] UNCITRAL, Միջազգային առևտրային արբիտրաժի մոդելային օրենք (Model Law on International Commercial Arbitration), 1985 թ.:

[15] Տես Հայաստանի Հանրապետության «Ընդերքի մասին» օրենսգիրք, 2011 թ.:

րաժի առարկա, մինչդեռ լիցենզիայի տրամադրումը, դադարեցումը կամ անվավեր ճանաչումը շարունակում են մնալ բացառապես պետական իրավասության շրջանակում:

Այսպիսով, միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ շրջակա միջավայրի ոլորտում մասնագիտացված արբիտրաժը կարող է ծառայել որպես բարձր արդյունավետությամբ լրացուցիչ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմ, որը համադրում է մասնագիտական գիտական փորձաքննությունը, ընթացակարգային ճկունությունը, հանրային շահի պաշտպանությունը և պայմանագրային վեճերի արդյունավետ լուծումը՝ չփոխարինելով, այլ լրացնելով դատական և վարչական համակարգերը:

**Մասնագիտացված շրջակա միջավայրի դատարանների միջազգային փորձը**

Մասնագիտացված շրջակա միջավայրի դատարանների միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ տարբեր պետություններ ձևավորել են շրջակա միջավայրի վեճերի լուծման բազմազան, սակայն կառուցվածքային առումով համադրելի ինստիտուցիոնալ մոդելներ՝ նպատակ ունենալով հաղթահարել ընդհանուր դատական համակարգի սահմանափակումները:

Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելսի «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանը», որը գործում է 1980 թվականից, համարվում է աշխարհում առաջին շրջակա միջավայրի մասնագիտացված վերին ատյանի դատարանը[16]: Այն կազմված է դատավորներից և գիտնականներից, իսկ իրավասությունը տարածվում է շրջակա միջավայրի, հողերի, քաղաքաշինության և հանքարդյունաբերության ոլորտների վրա: Դատարանի կարևոր առանձնահատկություններն են պարտադիր հաշտարարությունը, արբիտրաժը, տեղում քննությունները և գիտական փորձագիտության անմիջական ներգրավումը, ինչը միջազգային իրավագիտության մեջ դիտարկվում է որպես լավագույն փորձ[17]:

Հնդկաստանի «Ազգային կանաչ տրիբունալը»՝ ստեղծված 2010 թվականին, մասնագիտացված օրենսդրական մարմին է, որը գործում է կյանքի իրավունքի և առողջ շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության հիման վրա[18]: Այն ներառում է դատական և փորձագիտական անդամների համակցված կազմ, քննության առարկա են էկոլոգիական հիմնական օրենքներից բխող քաղաքացիական գործերը, իսկ գործունեության հիմքում դրված են կայուն զարգացման, կանխարգելման և «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքները: Տրիբունալն առանձնանում է նաև ընթացակարգային ճկունությամբ, ինքնուրույն գործեր հարուցելու հնարավորությամբ և որոշումների խիստ կատարողական մեխանիզմներով[19]:

Շվեդիայի «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանները» գործում են ընդհանուր դատական համակարգի շրջանակում՝ իրավաբան և գիտատեխնիկական մասնագիտությամբ դատավորների կազմով, ինչը համադրում է մասնագիտացումը և համակարգային ինտեգրումը: Չիլիի «Շրջակա միջավայրի դատարանները» և Քենիայի «Շրջակա միջավայրի և հողերի դատարանը» նույնպես ներկայացնում են մասնագիտացված մոդելներ՝ հարմարեցված ազգային

[16] Տես «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի մասին» օրենք (Land and Environment Court Act 1979), Ավստրալիա, Նոր Հարավային Ուելս.:

[17] Տես Պրեստոն Բ. Ջ., *Դատական մասնագիտացման առավելությունները բնապահպանական իրավունքի ոլորտում* (*Benefits of Judicial Specialisation in Environmental Law*). *Pace Environmental Law Review*, 2012 թ.: Տես նաև՝ Պրեստոն Բ. Ջ., *Հաջողությամբ գործող բնապահպանական դատարանների և տրիբունալների բնութագրական հատկանիշները* (*Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals*). *Journal of Environmental Law*, 2014 թ.:

[18] Տես «Ազգային կանաչ տրիբունալի մասին» օրենք Հնդկաստան, 2010 թ.:

[19] Տես Գիլ Գ. Ն., «*Բնապահպանական արդարադատությունը Հնդկաստանում. Հնդկաստանի Բնապահպանական ազգային տրիբունալը* (*Environmental Justice in India: The National Green Tribunal*). Routledge», 2017 թ.:

սահմանադրական և դատական կառուցակարգերին: Նոր Զելանդիայի «Շրջակա միջավայրի դատարանը» իրականացնում է պլանավորման որոշումների ըստ էության վերանայում[20]:

Այս համեմատական փորձը վկայում է, որ անկախ ընտրված ինստիտուցիոնալ ձևից՝ մասնագիտացված շրջակա միջավայրի դատարանների արդյունավետ գործունեության առանցքային նախապայմաններն են գիտատեխնիկական փորձագիտության ինստիտուցիոնալացումը, իրավաբանների և փորձագետների կազմի ապահովումը, ընթացակարգային ճկունությունը, կանխարգելիչ և վերականգնողական մոտեցումների կիրառումը, «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի իրականացումը, ինչպես նաև հանրային և ապագա սերունդների շահերի արդյունավետ պաշտպանությունը[21]: Այս մոդելները կարևոր ուղենիշ են Հայաստանի Հանրապետության համար՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում մասնագիտացված «Շրջակա միջավայրի դատարան» ձևավորելու տեսական և գործնական հիմքերը մշակելու տեսանկյունից:

Համեմատական վերլուծությունը, սակայն, ցույց է տալիս, որ վերոնշյալ մոդելներից որևէ մեկի ուղղակի ներմուծումը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգ կարող է առաջացնել ինչպես ինստիտուցիոնալ, այնպես էլ սահմանադրական անհամապատասխանություններ: Ավստրալական մոդելը, թեև առավել զարգացած է մասնագիտացված դատական կառույցի և գիտատեխնիկական ինտեգրման տեսանկյունից, պահանջում է բարձր մակարդակի ֆինանսական, կադրային և դատական ինքնավարության ռեսուրսներ, որոնք կարող են դժվար իրագործելի լինել Հայաստանի պայմաններում:

Հնդկականի «Ազգային կանաչ տրիբունալի» մոդելն առանձնանում է լայն իրավասությամբ և ակտիվ միջամտությամբ, սակայն դրա չափազանց ուժեղացված կիսադատական լիազորությունները կարող են բարդություններ առաջացնել իշխանությունների բաժանման և վարչական արդարադատության գործող համակարգի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից:

Շվեդական և նորզելանդական մոդելները, որոնք ինտեգրված են ընդհանուր դատական համակարգում, առավել կայուն են իրավական համակարգայնության առումով, սակայն կարող են սահմանափակել այն աստիճանի ինստիտուցիոնալ ինքնուրույնությունը, որն անհրաժեշտ է Հայաստանի առանձնահատուկ բնապահպանական մարտահրավերների պայմաններում:

Ուստի Հայաստանի համար առավել նպատակահարմար է ոչ թե որևէ օտարերկրյա մոդելի մեխանիկական փոխառությունը, այլ հատուկ իրավասությամբ (sui generis) կառուցակարգի ձևավորումը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում, որը կհամադրի միջազգային լավագույն փորձի առավել արդյունավետ բաղադրիչները՝ գիտատեխնիկական մասնագիտացումը, հանրային շահի առաջնայնությունը, կանխարգելիչ մոտեցումները և սահմանադրական համատեղելիությունը՝ միաժամանակ խուսափելով օտար մոդելների

---

[20] Տես Պրինգ Գ., Պրինգ Ք., *«Բնապահպանական դատարաններ և տրիբունալներ. ուղեցույց քաղաքականություն մշակողների համար (Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policy Makers)»,* Նայրոբի՝ ՄԱԿ-ի «Շրջակա միջավայրի ծրագիր (UNEP)», 2016 թ.: Տես նաև՝ Ամիրանտե Դ. *«Բնապահպանական դատարանները համեմատաիրավական տեսանկյունից (Environmental Courts in Comparative Perspective). Pace Environmental Law Review»,* 2012 թ.:

21 Տես Պրինգ Ջ., Պրինգ Ք., *«Բնապահպանական արդարադատության զարգացումը. բնապահպանական դատարանների և տրիբունալների սփեղծումն ու կատարելագործումը (Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals)»*, 2009 թ.: Տես նաև՝ Պրեստոն Բ. Ջ., *«Բնապահպանական դատարանների և տրիբունալների արդյունավետ գործունեության հիմնական հատկանիշները (Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals), Journal of Environmental Law»*, 2014 թ.:

համակարգային ռիսկերից: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ստեղծել Հայաստանի իրավական և կառավարման համակարգին առավել համապատասխան, ինստիտուցիոնալ առումով ճկուն և սահմանադրորեն հավասարակշռված բնապահպանական արդարադատության մոդել:

**«Շրջակա միջավայրի դատարանի» մոդելը՝ որպես «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում գործող մասնագիտացված արբիտրաժային ինստիտուտ**

«Շրջակա միջավայրի դատարանի» մոդելը՝ որպես «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում գործող մասնագիտացված արբիտրաժային ինստիտուտ, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական և օրենսդրական համակարգի համատեքստում կարող է հիմնավորվել որպես բնապահպանական կառավարման և արդարադատության կատարելագործման նորարարական, սակայն իրավաչափ կառուցակարգ: Դրա սահմանադրական հիմքը նախևառաջ բխում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածից, որով պետությունը պարտավորվում է ապահովել շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը՝ կայուն զարգացման և ապագա սերունդների հանդեպ պատասխանատվության սկզբունքներով[22]: Այս դրույթը, համակցված Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով ամրագրված բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության պետական պարտավորության, ինչպես նաև 3-րդ հոդվածով մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի ճանաչման հետ, ձևավորում է պետության պոզիտիվ սահմանադրական պարտավորությունների համալիր համակարգ, որը պահանջում է ոչ միայն ոլորտային կարգավորում, այլև արդյունավետ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ստեղծում շրջակա միջավայրի պահպանության և բնապահպանական արդարադատության ոլորտում:

Այս համատեքստում առաջարկվող մոդելը չի փոխարինում Հայաստանի Հանրապետության գործող դատական համակարգին և չի միջամտում դատական իշխանության սահմանադրական կառուցվածքին, այլ գործում է որպես հատուկ իրավասությամբ լրացնող մասնագիտացված արբիտրաժային մեխանիզմ՝ համատեղելի արդար դատաքննության իրավունքի, իրավական որոշակիության և իշխանությունների բաժանման սկզբունքների հետ: Դրա գործունեությունը կարող է հիմնվել Հայաստանի Հանրապետության «Առևտրային արբիտրաժի մասին» օրենքի, պայմանագրային իրավահարաբերությունների, ինչպես նաև ոլորտային բնապահպանական և ընդերքօգտագործման օրենսդրության համակցված կիրառման վրա՝ ապահովելով, որ մասնագիտացված քննության ենթարկվեն միայն այնպիսի վեճերը, որոնք իրենց բնույթով պայմանագրային, տեխնիկապես բարդ կամ բարձր մասնագիտական գնահատում պահանջող են[23]:

Հայաստանի Հանրապետության «Ընդերքի մասին» օրենսգիրքը, «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» օրենքը ինչպես նաև լիցենզիոն և բնապահպանական պայմանագրային համակարգը ձևավորում են այնպիսի հարաբերություններ, որոնց շրջանակում հաճախ առաջանում են ոչ միայն վարչական, այլև պայմանագրային և վերականգնողական պարտավորություններից բխող բարդ վեճեր[24]: Այս առումով

[22] Տես Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015 թ.:
[23] Տես «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 2006 թ.:
[24] Տես Հայաստանի Հանրապետության «Ընդերքի մասին» օրենսգիրք, 2011 թ.: Տես նաև՝ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 2014 թ.:

մասնագիտացված բնապահպանական արբիտրաժը կարող է իրավաչափորեն քննել հատկապես բացառիկ բարդությամբ գործերը, որոնք կապված են կուտակային վնասների, միջսահմանային ազդեցությունների կամ գիտականորեն անորոշ ռիսկերի հետ, մասսայական կամ մեծածավալ վեճերը, որոնք վերաբերում են մեծաթիվ անձանց, համայնքների կամ լայն աշխարհագրական ազդեցության, ինչպես նաև հանքարդյունաբերական լիցենզիաներից և լիցենզիոն պայմանագրերից բխող բնապահպանական պարտավորությունների խախտումները, ներառյալ ռեկուլտիվացիայի, ֆինանսական երաշխիքների, համայնքային համաձայնեցման և մշտադիտարկման պարտավորությունների կատարման հետ կապված վեճերը:

Միաժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգին և հանրային կարգի սկզբունքին համապատասխան, առաջարկվող մոդելը բացառում է պետական ուղղակի կարգավորիչ լիազորությունների ոլորտները՝ վարչական և քրեական պատասխանատվության կիրառումը, լիցենզիաների տրամադրումը, դադարեցումը կամ անվավեր ճանաչումը, պետական բնապահպանական փորձաքննության եզրակացությունների ուղղակի վիճարկումը, ինչպես նաև սահմանափակ անհատական վնասների վերաբերյալ դասական քաղաքացիաիրավական վեճերը: Այս սահմանազատումը կարևոր է, որպեսզի առաջարկվող դատարանը չվերածվի զուգահեռ պետական դատարանի, այլ պահպանի իր մասնագիտացված և լրացնող բնույթը:

«Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում նման մարմնի ներառումը կարող է հիմնավորվել որպես գործադիր իշխանությունից հարաբերականորեն անկախ, հանրային շահին միտված և գիտատեխնիկական կարողություններով օժտված ինստիտուցիոնալ կառուցակարգ: Այս ձևաչափը հնարավորություն կտա համատեղել ռազմավարական մշտադիտարկումը, գիտական փորձաքննությունը, հանրային մասնակցության ապահովումը, ինչպես նաև մասնագիտացված վեճերի լուծումը մեկ միասնական համակարգում: Այն առավել համահունչ է նաև Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին[25], քանի որ կարող է ապահովել հանրության համար ավելի հասանելի, մասնագիտացված, թափանցիկ և արդյունավետ բնապահպանական արդարադատություն:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջների պահպանման տեսանկյունից[26] նման մարմինը պետք է գործի անկախության, անկողմնակալության, կողմերի հավասարության, պատճառաբանված որոշումների և սահմանափակ դատական վերահսկողության երաշխիքներով, ինչը թույլ կտա այն ներդնել որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգին համապատասխանող լրացուցիչ արդարադատական ինստիտուտ:

Հոդվածում առկա հանրային իրավունքի և արբիտրաժելիության սահմանների հավասարակշռման նպատակով նպատակահարմար է հատուկ ընդգծել, որ առաջարկվող «Շրջակա միջավայրի դատարանը» չի կարող գործել որպես հանրային իշխանության դասական վարչաիրավական կամ կարգավորիչ գործառույթների փոխարինող, այլ պետք է սահմանափակվի բացառապես այն բնապահպանական վեճերով, որոնք ունեն պայմանագրային, լիցենզիոն, վերականգնողական կամ բազմակողմ տեխնիկական բնույթ և որոնցում հնարավոր է կողմերի իրավահավասար մասնակցությունը՝ առանց պետության ինքնիշխան կարգավորիչ լիազորությունների սահմանափակման: Հարկ է հստակ ամրագրել, որ շրջակա միջավայրի ոլորտում

[25] Շրջակա միջավայրի հարցերով տեղեկատվության հասանելիության, որոշումների ընդունմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության հասանելիության մասին կոնվենցիա (Օրհուսի կոնվենցիա), 1998 թ.:
[26] Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիա (European Convention on Human Rights), 1950 թ.:

վարչական ակտերի օրինականության վերահսկողությունը, լիցենզավորման, թույլտվությունների տրամադրման կամ դադարեցման հարցերը, ինչպես նաև հանրային կարգի հիմունքներին վերաբերող պարտադիր նորմերի կիրառումը պետք է մնան բացառապես պետական դատարանների և վարչական արդարադատության համակարգի իրավասության ներքո: Այսպիսի սահմանազատումը թույլ կտա բացառել արբիտրաժային կառուցակարգի հակասությունը հանրային շահի, սահմանադրական կարգի և իրավական պետության սկզբունքներին՝ միաժամանակ պահպանելով մասնագիտացված բնապահպանական արդարադատության արդյունավետությունը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը հաստատում է, որ արբիտրաժը կարող է հանդիսանալ արդարադատության իրականացման իրավաչափ ձև, եթե այն հիմնված է կողմերի ազատ համաձայնության վրա և ապահովում է անկախության, անկողմնակալության ու արդար դատաքննության հիմնարար երաշխիքները: Այս մոտեցումը վերահաստատվել է «Բեգ Ս.պ.ա. ընդդեմ Իտալիայի» (Beg S.p.a. v. Italy, գանգատ թիվ 5312/11, 20 մայիսի 2021 թ.-ի գործով, որտեղ ՄԻԵԴ-ը շեշտեց, որ նույնիսկ կամավոր արբիտրաժի պարագայում պետությունը պարտավոր է երաշխավորել արբիտրաժային կազմի իրական անկախությունն ու անաչառությունը[27]: Դատարանը փաստեց, որ արբիտրաժը չի կարող գործել արդար դատաքննության իրավունքի, հանրային կարգի (public policy) և արդյունավետ դատական վերահսկողության հաշվին: Այսպիսով, Եվրոպական դատարանը ճանաչում է արբիտրաժը որպես արդարադատության լրացուցիչ ձև, սակայն միայն այն սահմաններում, որտեղ պահպանվում են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի նվազագույն չափանիշները: Այս նախադեպը կարևոր տեսական հիմք է Հայաստանի համար առաջարկվող sui generis բնապահպանական արբիտրաժային մոդելի համար, քանի որ այն հիմնավորում է մասնագիտացված արբիտրաժի թույլատրելիությունը՝ պայմանով, որ վերջինս գործի սահմանադրական վերահսկողության, հանրային շահի և մարդու իրավունքների պաշտպանության հստակ շրջանակներում:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության, բնապահպանական և ընդերքօգտագործման օրենսդրության, ինչպես նաև միջազգային բնապահպանական և մարդու իրավունքների պարտավորությունների համատեքստում «Շրջակա միջավայրի դատարանը» կարող է բնութագրվել որպես նեղ մասնագիտացված, կանխարգելիչ, գիտատեխնիկականորեն հագեցած և հանրային շահին ուղղված իրավական կառուցակարգ, որը ոչ թե կրկնօրինակում է օտարերկրյա մոդելները, այլ ձևավորում է Հայաստանի իրավական համակարգին հարմարեցված ինքնուրույն ինստիտուցիոնալ լուծում: Այն կարող է դառնալ էկոլոգիական սահմանադրականության, հանրային շահի պաշտպանության, շրջակա միջավայրի արդյունավետ կառավարման և միջսերնդային պատասխանատվության գործնական իրացման կարևորագույն բաղադրիչ[28]:

**Կազմակերպական կառուցվածքը և ընթացակարգային երաշխիքները.**

Միջազգային լավագույն փորձի, հատկապես Հնդկաստանի «Ազգային կանաչ տրիբունալի» (National Green Tribunal, NGT) և Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելսի «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի» (Land and Environment Court of New South Wales) մոդելների հաշվառմամբ՝ առաջարկվող «Շրջակա միջավայրի դատարանը» պետք է ունենա խառը մասնա-

[27] Տես Բեգ Ս.պ.ա. ընդդեմ Իտալիայի (Beg S.p.a. v. Italy), գանգատ թիվ 5312/11, 20 մայիսի 2021 թ.:
[28] Տես Բոյդ Դ. Ռ., *Բնապահպանական իրավունքների հեղափոխությունը* (The Environmental Rights Revolution), UBC Press, 2012 թ.:

գիտական կազմ՝ Նախագահ, իրավաբան-արբիտրներ և գիտատեխնիկական արբիտրներ: Նախագահը պետք է ունենա բարձրագույն իրավաբանական կրթություն և առնվազն 15 տարվա մասնագիտական փորձ, իսկ իրավաբան և գիտատեխնիկական արբիտրները՝ համապատասխանաբար շրջակա միջավայրի, ընդերքի, վարչական իրավունքի, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի գիտության, երկրաբանության (geology), ջրաբանության (hydrology), քիմիայի, կենսաբազմազանության և ինժեներական գիտությունների ոլորտներում բարձր մասնագիտական որակավորում:

Արբիտրների նշանակումը պետք է իրականացվի թափանցիկ և անկախ ընթացակարգով՝ առանց գործադիր իշխանության միջամտության: Այդ նպատակով կարող է ստեղծվել ինքնավար ընտրական հանձնաժողով, որի կազմում կընդգրկվեն Վճռաբեկ դատարանի, Մարդու իրավունքների պաշտպանի և մասնագիտական միավորումների ներկայացուցիչներ: Արբիտրների առնվազն հնգամյա պաշտոնավարումը՝ առանց վերանշանակման հնարավորության, կարող է ծառայել որպես ինստիտուցիոնալ անկախության լրացուցիչ երաշխիք:

Մասնագիտացված արբիտրաժի ընթացակարգերը պետք է համապատասխանեն Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին՝ ապահովելով արդար, արագ, ոչ չափազանց ծախսատար և շահագրգիռ հանրության համար հասանելի քննություն, պատճառաբանված գրավոր որոշումներ և արդյունավետ իրավական պաշտպանության միջոցներ: Հանրային մասնակցությունը կարող է երաշխավորվել շահագրգիռ հասարակական կազմակերպությունների՝ դատարանի բարեկամի (amicus curiae) կարծիքով մասնակցությամբ, նիստերի բացությամբ, որոշումների հրապարակմամբ և մասսայական վեճերում համայնքների ներկայացուցիչների ներգրավմամբ: Թափանցիկությունն այստեղ ունի առանձնահատուկ նշանակություն, քանի որ էկոլոգիական արբիտրաժը, ի տարբերություն սովորական առևտրային արբիտրաժի, վերաբերում է հանրային շահին:

Շրջակա միջավայրի վեճերի ապացուցողական չափանիշները պետք է հարմարեցվեն դրանց գիտատեխնիկական բարդությանը և կանխարգելիչ բնույթին: Կանխարգելման սկզբունքի (precautionary principle) կիրառման դեպքում դասական ապացուցման բեռը պետք է վերանայվի. զգալի և ակնհայտ ռիսկի նախնական ապացուցման (prima facie evidence) դեպքում ապացուցման բեռը պետք է տեղափոխվի պատասխանողի վրա: Այս մոտեցումը համահունչ է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Շվեյցարիայի Կլիմայի Տարեց Կանանց Միություն և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, 2024) գործով արտահայտված դիրքորոշմանը, ըստ որի, պետությունը պետք է հիմնավորի, որ ձեռնարկել է անհրաժեշտ գործողություններ հնարավոր վնասը կանխելու համար[29]:

Առաջարկվող մոդելում պետք է նախատեսվեն գիտատեխնիկական ապացույցների լայն ընդունելիություն, արբիտրաժային կազմի կողմից փորձագետների ինքնուրույն նշանակման հնարավորություն գիտական անորոշության դեպքում, ինչպես նաև սեփական նախաձեռնությամբ գործելու իրավասություն (suo motu)՝ կարևոր էկոլոգիական խնդիրների առկայության դեպքում: Արբիտրաժի որոշումները պետք է ունենան պարտադիր ուժ և կատարվեն պետական հարկադիր կատարման մեխանիզմներով՝ արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և կատարման ընթացակարգերին համապատասխան: Միաժամանակ պետք է ապահովվի դրանց սահմանափակ բողոքարկման հնարավորություն Վճռաբեկ դատարանում՝ ընթացակար-

[29] Տե՛ս Շվեյցարիայի Կլիմայի Տարեց Կանանց Միություն և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.:

գային էական խախտումների, հանրային կարգին հակասելու կամ իրավասության սահմանազանցման հիմքերով՝ համահունչ 1958 թվականի Նյու Յորքի կոնվենցիայի սկզբունքներին[30]:

**Եզրակացություն**

**Ինստիտուցիոնալ մարտահրավերներ.**

Առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծել «Շրջակա միջավայրի դատարան»՝ որպես «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում գործող մասնագիտացված արբիտրաժային ինստիտուտ, որը կդառնա շրջակա միջավայրի վեճերի լուծման ինքնուրույն և նորարարական կառուցակարգ: Մոդելը հիմնված է միջազգային լավագույն փորձի՝ Մշտական արբիտրաժի դատարանի (Permanent Court of Arbitration, PCA), Հնդկաստանի «Ազգային կանաչ տրիբունալի» (National Green Tribunal) և Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելսի «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի» (Land and Environment Court) համադրման վրա և նախատեսում է սահմանափակ իրավասություն՝ ուղղված հատկապես բարդ, մասսայական և հանքարդյունաբերական բնույթի վեճերի քննությանը[31]:

Առաջարկվող մոդելը հիմնված է երեք հիմնական տարրերի վրա՝ իրավաբանների և գիտնականների համատեղ կազմ, բնապահպանական ռիսկերի կանխարգելմանն ուղղված ճկուն ընթացակարգեր, ինչպես նաև հանրային մասնակցության և թափանցիկության ապահովում՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխան: Մոդելը նախատեսում է նաև մասնագիտացված բնապահպանական արբիտրաժի օրենսդրական ամրագրում:

Միաժամանակ, առաջարկվող մոդելի արդյունավետությունը կախված է երեք հիմնական պայմաններից: Նախ, անհրաժեշտ է ապահովել դրա հանրային լեգիտիմությունը, քանի որ բնապահպանական վեճերը շոշափում են ոչ միայն մասնավոր, այլև հանրային շահերը: Այդ պատճառով առաջարկվող մարմինը պետք է գործի որպես հատուկ իրավասությամբ հանրային ինստիտուտ, այլ ոչ թե դասական մասնավոր արբիտրաժ: Երկրորդ, պետք է բացառվի «կարգավորիչ սառեցման» (regulatory chill) ռիսկը՝ օրենսդրորեն ամրագրելով, որ պետության օրինական և հանրային շահին ուղղված բնապահպանական միջոցառումները ենթակա չեն արբիտրաժային վերանայման: Երրորդ, անհրաժեշտ է հստակ սահմանազատել մասնագիտացված դատարանի և ընդհանուր իրավասության դատական համակարգի լիազորությունները՝ նախատեսելով, որ դրա որոշումները կարող են բողոքարկվել միայն Վճռաբեկ դատարան և միայն սահմանափակ ընթացակարգային հիմքերով:

Այսպիսով, առաջարկվող մոդելը ոչ թե փոխարինում է գործող դատական համակարգին, այլ լրացնում է այն՝ ստեղծելով Հայաստանի համար սահմանադրորեն հիմնավորված, մասնագիտացված, կանխարգելիչ և հանրային շահին ուղղված բնապահպանական արդարադատության նոր ինստիտուցիոնալ ճարտարապետություն: Այն կարող է դիտարկվել որպես էկոլոգիական սահմանադրականության և միջսերնդային պատասխանատվության գործնական իրացման նոր փուլ:

Օրենսդրությամբ պետք է հստակ սահմանվի մասնագիտացված բնապահպանական ար-

[30] Տես Օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիա (New York Convention), 1958 թ.:

[31] Տես Տես Մշտական արբիտրաժային դատարան (Permanent Court of Arbitration (PCA)), *Շրջակա միջավայրին և/կամ բնական ռեսուրսներին առնչվող վեճերի արբիտրաժի կամընտիր կանոններ* (Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources), 2001 թ.: Տես նաև՝ «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի մասին» օրենք (Land and Environment Court Act 1979), Ավստրալիա, Նոր Հարավային Ուելս.: Տես նաև՝ «Ազգային կանաչ տրիբունալի մասին» օրենք (National Green Tribunal Act), Հնդկաստան, 2010 թ.:

բիտրաժի իրավասությունը՝ բացառելով հանրային կարգին, վարչական ակտերին և պետական կարգավորիչ լիազորությունների իրականացմանը վերաբերող վեճերը: Այդպիսի սահմանափակումը կապահովի հանրային շահի, սահմանադրական կարգի և պետական բնապահպանական քաղաքականության գերակայությունը, իսկ արբիտրաժը կգործի որպես դատական համակարգը լրացնող, ոչ թե փոխարինող մեխանիզմ:

Մասնագիտացված բնապահպանական արբիտրաժի իրավասությունը պետք է տարածվի միայն մասնավոր իրավահարաբերություններից ծագող բարդ, զանգվածային կամ մեծածավալ բնապահպանական վեճերի, ինչպես նաև հանքարդյունաբերական լիցենզիաների պայմանների և լիցենզիոն պայմանագրերի խախտման հետ կապված վեճերի վրա:

**Ամփոփագիր:** Սույն հոդվածում, համեմատական իրավագիտության և սահմանադրահիրավական դոկտրինի մեթոդների կիրառմամբ, հիմնավորվում է շրջակա միջավայրի վերաբերյալ առանձին կատեգորիաների վեճերի լուծման համար մասնագիտացված արբիտրաժային ինստիտուտի՝ «Շրջակա միջավայրի դատարանի» ստեղծման անհրաժեշտությունը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» կազմում: Ուսումնասիրվում են Մշտական արբիտրաժի դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA) շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերի արբիտրաժի ընտրովի կանոնները (2001 թ.), Հնդկաստանի Ազգային կանաչ տրիբունալի, Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելսի «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի» (Land and Environment Court), ինչպես նաև շրջակա միջավայրի մասնագիտացված դատարանների միջազգային փորձը:

Հոդվածում առաջարկվում է առարկայական իրավասության սահմանափակ մոդել, որի համաձայն՝ առաջարկվող արբիտրաժը քննում է ոչ բոլոր էկոլոգիական վեճերը, այլ միայն հատկապես բարդ, զանգվածային կամ մեծածավալ վեճերը, ինչպես նաև հանքարդյունաբերական լիցենզիաների պայմանների կամ լիցենզիոն պայմանագրերի խախտման դեպքերը:

**Annotation.** This article, employing the methods of comparative legal analysis and constitutional law doctrine, substantiates the necessity of establishing a specialized arbitral institution, namely an "Environmental Court," within the structure of the "Independent Environmental Protection Council" for the resolution of certain categories of environmental disputes. The study examines the Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources (2001) adopted by the Permanent Court of Arbitration (PCA), as well as the international experience of the National Green Tribunal of India, the Land and Environment Court of New South Wales (Australia), and other specialized environmental courts and tribunals.

The article proposes a model of limited subject-matter jurisdiction, according to which the proposed arbitral institution would not consider all environmental disputes, but only particularly complex, mass, or large-scale disputes, as well as disputes arising from breaches of mining license conditions or licensing agreements.

**Аннотация.** В настоящей статье с использованием методов сравнительного правоведения и конституционно-правовой доктрины обосновывается необходимость создания специализированного арбитражного института — «Экологического суда» в составе «Независимого совета по охране окружающей среды» — для разрешения отдельных категорий экологических споров. Исследуются Факультативные правила арбитража споров, касающихся окружающей среды и (или) природных ресурсов, разработанные Постоянной палатой третейского суда (Permanent Court of Arbitration, PCA) в 2001 году, а также международный опыт функционирования Национального зелёного трибунала Индии, Суда по земельным и экологическим вопросам штата Новый Южный Уэльс Австралии (Land and Environment Court) и других специализированных экологических судов.

В статье предлагается модель ограниченной предметной юрисдикции, в соответствии с которой

предлагаемый арбитражный институт рассматривает не все экологические споры, а только наиболее сложные, массовые и крупномасштабные экологические споры, а также споры, связанные с нарушением условий горнодобывающих лицензий и лицензионных соглашений.

***Բանալի բառեր*** *- շրջակա միջավայրի արբիտրաժ, մասնագիտացված էկոլոգիական արբիտրաժ, շրջակա միջավայրի դատարան, Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհուրդ, հանքարդյունաբերական լիցենզիաների վեճեր, զանգվածային էկոլոգիական վեճեր, մշտական արբիտրաժային դատարանի բնական պաշարներին և (կամ) շրջակա միջավայրին վերաբերող վեճերի արբիտրաժի կամընտիր կանոններ, Ազգային կանաչ տրիբունալ, Հողի և շրջակա միջավայրի դատարան, արբիտրաժելիություն, հանրային կարգ:*

***Keywords:*** *environmental arbitration, specialized environmental arbitration, Environmental Court, Independent Environmental Protection Council, mining license disputes, mass environmental disputes, Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources, National Green Tribunal, Land and Environment Court, arbitrability, public policy.*

***Ключевые слова:*** *экологический арбитраж, специализированный экологический арбитраж, Экологический суд, Независимый совет по охране окружающей среды, экологические споры, споры, связанные с горнодобывающими лицензиями, массовые экологические споры, Факультативные правила арбитража споров, касающихся окружающей среды и (или) природных ресурсов Постоянной палаты третейского суда, Национальный зелёный трибунал, Суд по земельным и экологическим вопросам, арбитрабельность, публичный порядок.*

**Օգտագործված գրականության ցանկ**

**I. Միջազգային իրավական աղբյուրներ**

1. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (European Convention on Human Rights), 1950 թ.:
2. Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիության, որոշումների ընդունման գործընթացում հանրության մասնակցության և իրավական պաշտպանության հասանելիության մասին կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Օրհուսի կոնվենցիա), 1998 թ.:
3. Մշտական արբիտրաժի դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA), «Շրջակա միջավայրի և (կամ) բնական պաշարների վերաբերյալ վեճերի արբիտրաժի ընտրովի կանոններ» (Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources), 2001 թ.:
4. Մշտական արբիտրաժի դատարան (Permanent Court of Arbitration, PCA), «Շրջակա միջավայրի և (կամ) բնական պաշարների վերաբերյալ վեճերի հաշտարարության ընտրովի կանոններ» (Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources), 2002 թ.:
5. Օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիա (Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, New York Convention), 1958 թ.:
6. ՄԱԿ-ի միջազգային առևտրային իրավունքի հանձնաժողով (UNCITRAL). Միջազգային առևտրային արբիտրաժի մոդելային օրենք (Model Law on International Commercial Arbitration), 1985 թ.:

**II. Հայաստանի Հանրապետության և համեմատական ազգային իրավական աղբյուրներ**

7. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015 թ.:
8. «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 2006 թ.:
9. Հայաստանի Հանրապետության «Ընդերքի մասին» օրենսգիրք, 2011 թ.:
10. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 2014 թ.:
11. «Հողի և շրջակա միջավայրի դատարանի մասին» օրենք (Land and Environment Court Act 1979), Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելս:
12. «Ազգային կանաչ տրիբունալի մասին» օրենք (National Green Tribunal Act), Հնդկաստան, 2010 թ.:

**III. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունք**

13. Տատար ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 27 հունվարի 2009 թ.:
14. Շվեյցարիայի Կլիմայի Տարեց Կանանց Միություն և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.:
15. Բեգ Ս.պ.ա. ընդդեմ Իտալիայի (Beg S.p.a. v. Italy), գանգատ թիվ 5312/11, 20 մայիսի 2021 թ.:

**IV. Միջազգային արբիտրաժային նախադեպեր**

16. Մեթանեքս կորպորացիա ընդդեմ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների (Methanex Corp. v. United States of America), UNCITRAL, 2005 թ.:
17. Ուրբազեր Ս.Ա. և այլք ընդդեմ Արգենտինայի Հանրապետության (Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia v. Argentina), ICSID Case No. ARB/07/26, 2016 թ.:
18. Բերլինգթոն Ռիսորսիզ ընդդեմ Էկվադորի Հանրապետության (Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador), ICSID Case No. ARB/08/5, 2017 թ.:
19. Ռոքհոփեր Իտալիա ընդդեմ Իտալիայի Հանրապետության (Rockhopper Italia S.p.A. v. Italian Republic), ICSID Case No. ARB/17/14, 2022 թ.:
20. Ինդուս Ջրերի Կիշենգանգա արբիտրաժ (Indus Waters Kishenganga Arbitration, Pakistan v. India), PCA Case No. 2011-01, 2013 թ.:
21. Փրինգ, Ջորջ, Փրինգ, Քեթրին (Pring G., Pring C.) «Շրջակա միջավայրի դատարաններ և տրիբունալներ. ուղեցույց որոշում կայացնողների համար» (Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policy Makers), Միավորված ազգերի կազմակերպության Շրջակա միջավայրի ծրագիր (UNEP), Նայրոբի, 2016 թ.:
22. Փրինգ, Ջորջ, Փրինգ, Քեթրին (Pring G., Pring C.) «Կանաչ արդարադատություն. շրջակա միջավայրի դատարանների և տրիբունալների ստեղծումն ու կատարելագործումը» (Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals), 2009 թ.:
23. Փրեսթոն, Բրայան Ջ. (Preston B. J.) «Դատական մասնագիտացման առավելությունները շրջակա միջավայրի իրավունքում» (Benefits of Judicial Specialisation in Environmental Law), Pace Environmental Law Review, 2012 թ.:
24. Փրեսթոն, Բրայան Ջ. (Preston B. J.) «Հաջող մասնագիտացված շրջակա միջավայրի դատարանների բնութագրերը» (Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals), Journal of Environmental Law, 2014 թ.:
25. Գիլ, Գուրդիփ Ն. (Gill G. N.) «Բնապահպանական արդարադատությունը Հնդկաստանում. Ազգային կանաչ տրիբունալը» (Environmental Justice in India: The National Green Tribunal), Routledge, 2017 թ.:
26. Ամիրանտե, Դոմենիկո (Amirante D.) «Շրջակա միջավայրի դատարանները համեմատական հեռանկարում» (Environmental Courts in Comparative Perspective), Pace Environmental Law Review, 2012 թ.:
27. Միջազգային առևտրի պալատ (International Chamber of Commerce, ICC) «Կլիմայական փոփոխության հետ կապված վեճերի լուծումը արբիտրաժի և այլընտրանքային վեճերի լուծման միջոցով» (Resolving

Climate Change Related Disputes through Arbitration and ADR), Փարիզ, 2019 թ.:

28. Բոյդ, Դեյվիդ Ռ. (Boyd D. R.) «Բնապահպանական իրավունքների հեղափոխությունը. սահմանադրությունների, մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի գլոբալ ուսումնասիրություն» (The Environmental Rights Revolution), UBC Press, 2012 թ.:

29. Կոտզե, Լուի Ջ., Փաթերսոն, Ալեքսանդրա Ռ. (Kotzé L. J., Paterson A. R.) խմբ. «Դատական իշխանության դերը շրջակա միջավայրի կառավարման ոլորտում» (The Role of the Judiciary in Environmental Governance), Kluwer Law International, 2009 թ.:

**Թումանյան Կ.** - Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ, էլհասցե՝ kartumanyan@yahoo.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 29.06.2026 թ., տրվել է գրախոսության 29.06.2026 թ., երաշխավորվել է ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախագահ, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լ. Թադևոսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 02.07.2026 թ.: